

Bijlagen

Grenzen verkennen van Europese solidariteit

Burgerperspectieven op grensoverschrijdende solidariteit tijdens de coronapandemie en de Oekraïne-oorlog

Maja Djundeva
Renske Hoefman

Inhoud

A	Focusgroepen en individuele interviews.....	3
A.1	Focusgroepen.....	3
B	Gemaakte keuzes omtrent de focusgroepen en interviews	5
B.1	Indeling van de focusgroepen.....	5
B.2	Organisatie van de individuele interviews	6
C	Fenomenologische analyse	7
C.1	Codering rondom vijf thema's	7
C.2	Analyse van directe en indirecte solidariteit	7
C.3	Analyse van de motieven en voorwaarden voor solidariteit	8
	Literatuur.....	9

A Focusgroepen en individuele interviews

In ons onderzoek gebruikten we focusgroepen en individuele interviews om de voorkeuren van mensen te bespreken rondom solidariteit met betrekking tot internationale gebeurtenissen. Deze gesprekken richtten zich op het begrip solidariteit en in het bijzonder op Europese solidariteit. In de 6 focusgroepen zaten alleen Nederlandse burgers; aan de 36 individuele interviews namen zowel Nederlanders als mensen uit andere EU-lidstaten die in Nederland wonen deel.

Door het organiseren van zowel focusgroepen als individuele interviews kregen we een breed beeld van de opvattingen van onze respondenten. Focusgroepen kunnen informatie verschaffen over de ideeën en opvattingen die mensen hebben over bepaalde kwesties. Hierbij was het mogelijk om de interactie tussen de deelnemers te verkennen bij de vraag wat zij onder solidariteit verstaan. Ook konden we via de focusgroepen achterhalen welke motieven mensen waarnemen bij zichzelf, anderen en het overheidshandelen. De individuele interviews gebruikten we om de diepte in te gaan. We verkenden daarbij waarom respondenten zichzelf en/of anderen als solidair zien, wat hun motivaties hiervoor zijn en, het belangrijkste, waarom zij niet solidair willen zijn.

A.1 Focusgroepen

In de focusgroepen bespraken we het onderwerp op een stapsgewijze manier. De respondenten werden eerst gevraagd om te reflecteren op het begrip solidariteit. Daarna kregen zij specifieke vragen over door burgers en collectief georganiseerde nationale en Europese solidariteit.

Deze methodologische benadering kozen we vanwege conclusies van eerdere onderzoeken en ervaringen met focusgroepen waarin ook grensoverschrijdende thema's werden behandeld. Uit onderzoek naar bijvoorbeeld de verwachtingen van Nederlanders van de EU is bekend dat de Europese overheid voor burgers ver weg is. Ook bleek uit dit onderzoek dat de deelnemers niet eerder nadachten over ervaringen met de EU die het directe, persoonlijke leven overstijgen (Dekker en Den Ridder 2019). In de onderwerpenlijst van zowel de focusgroepen als de interviews hielden we hier daarom rekening mee door te beginnen met de nationale aspecten en daarna pas in te gaan op de Europese kanten van solidariteit.

A.1.1 *Bespreken van de werkdefinitie van solidariteit*

De deelnemers bespraken in de focusgroepen eerst hun associaties met het onderwerp solidariteit. Hierdoor vond een gezamenlijke reflectie op het begrip plaats. Vervolgens opperde de gespreksleider een gezamenlijke werkdefinitie: *je verbonden voelen met elkaar, willen delen met elkaar*.

Het gebruik van een gezamenlijke werkdefinitie had diverse voordelen. Hierdoor konden we de inbreng van alle respondenten in de focusgroepen en interviews met elkaar vergelijken en analyseren. Daarnaast maakte deze definitie het mogelijk om twee verschillende dimensies van solidariteit te bespreken, namelijk:

- de affectieve dimensie van solidariteit; verbonden voelen met elkaar. Deze dimensie sluit aan bij de definitie van het begrip in het Van Dale-woordenboek (vgl. Hoefman et al. 2023);
- de gedragscomponent van solidariteit; willen delen met elkaar. Deze dimensie past bij het institutionele perspectief op solidariteit over de herverdeling van hulpbronnen en lasten.

Het gebruik van de werkdefinitie zorgde er ook voor dat respondenten die geen of geen duidelijk beeld van solidariteit hadden, mee konden praten in de focusgroepen. We hanteerden in de gesprekken dezelfde werkdefinitie als in het eerste deelproject *Solidariteit over landsgrenzen heen tijdens de coronapandemie*. Als gevolg hiervan konden we onze inzichten van de respondenten over grensoverschrijdende solidariteit naast de motieven voor Europese solidariteit van de Europese Commissie leggen, zoals verkend in Hoefman et al. (2023).

A.1.2 Vragen over solidariteit met mensen in andere landen en bespreken van casus

Na het bespreken van de gezamenlijke definitie, stelden de gespreksleiders vragen over solidariteit met mensen in het buitenland. Het ging hierbij om mensen in zowel andere EU-lidstaten, Europese landen buiten de EU als in landen wereldwijd. De vragen richtten zich specifiek op de gedachten van de respondenten over Europese solidariteit, voorbeelden daarvan en de mensen, groepen en (Europese) landen op wie solidariteit volgens hen betrekking heeft. Vervolgens introduceerden de gespreksleiders één van de casussen, de coronapandemie of de Oekraïne-oorlog, in een wisselende volgorde per groep. Dit deden ze aan de hand van concrete maatregelen van de EU als gevolg van deze gebeurtenissen (zie § 1.5).

A.2 Individuele interviews

In aanvulling op de focusgroepen vonden er individuele vervolgininterviews plaats met zowel Nederlandse burgers als EU-arbeidsmigranten. Van elke focusgroep werd minstens de helft van de deelnemers, allemaal Nederlandse burgers, uitgenodigd voor een vervolgininterview. We kozen om diverse redenen voor het inzetten van deze interviews. Naar verwachting voelen respondenten zich in individuele gesprekken meer op hun gemak om eigen ideeën over de grenzen van solidariteit aan te geven, omdat er geen andere deelnemers bij zijn (Van Assema et al. 1992). Daarnaast verwachtten we dat mensen in interviews minder geneigd zijn om sociaal wenselijke antwoorden te geven omtrent het normatieve uitgangspunt van solidariteit (zie § 2.2.3). We hielden individuele interviews in plaats van focusgroepen met de respondenten uit andere EU-landen vanwege de vermoedelijke verschillen tussen deze deelnemers onderling en mogelijke taalbarrières.

Net als in de focusgroepen werden de EU-arbeidsmigranten die deelnamen aan de individuele interviews eerst gevraagd om te reflecteren op het begrip solidariteit. Vervolgens noemde de gespreksleider de gezamenlijke werkdefinitie van solidariteit. Daarna kregen de deelnemers specifieke vragen over een van de casussen. Ze konden zelf aangeven welke casus zij wilden behandelen, zodat ze zich konden uiten over het onderwerp waar ze de meeste kennis en/of levenservaring mee hadden. De geïnterviewde Nederlandse burgers kregen de casus voorgelegd die zij niet hadden besproken in hun focusgroep.

B Gemaakte keuzes omtrent de focusgroepen en interviews

De groepsindeling van de focusgroepen maakten we op basis van twee sociaal-demografische kenmerken: leeftijd en opleiding. Deze kenmerken hangen namelijk samen met opvattingen over globalisering en de EU. Als gevolg hiervan waren de focusgroepen enigszins homogeen, in de hoop het zo voor de deelnemers makkelijker te maken om zich te uiten bij onbekenden (Barbour 2018; Dilshad en Latif 2013).

Sociaal-demografische verschillen kunnen we linken aan verschillen in levenservaring, opvattingen over solidariteit en motieven voor solidair gedrag. Het gaat dan met name om een diversiteit aan opvattingen over vrede en stabiliteit in Nederland en Europa enerzijds, en de mate van internationale oriëntatie in het dagelijks leven anderzijds. Verschillen hierin zijn mogelijk van invloed op de ervaren verbondenheid en voorkeuren voor Europese solidariteit. Bovendien variëren groepen in hoeverre zij baat hebben bij het Europees beleid. Zo was tijdens de coronapandemie loonsteun vaker beschikbaar voor jonge werkenden en werknemers met een tijdelijke aanstelling, als gevolg van de relatief jonge arbeidspopulatie in de economisch zwaarst getroffen sectoren (OESO 2021). Uit eerder SCP-onderzoek weten we dat jongeren over het algemeen positiever denken over globalisering en de EU dan ouderen. Verder zijn mensen met een wo-opleiding gemiddeld aanzienlijk positiever over deze onderwerpen dan mensen zonder wo-opleiding (Dekker en Den Ridder 2019; Djundeva en Den Ridder 2021).

Veldwerkbureau Mare verzorgde de werving en selectie van de respondenten uit het NIPObase Panel van Kantar. Voor de groep jongeren is aanvullend een ander marktonderzoeksbureau ingeschakeld, om te zorgen voor een voldoende aantal jonge deelnemers met verschillende opleidingsachtergronden. De respondenten werden vooraf geïnformeerd over de opzet en het doel van het onderzoek en gaven schriftelijk toestemming voor hun deelname. Het SCP stelde een onderwerpenlijst op voor de focusgroepen en interviews. Mare verwerkte deze topiclijst in een gesprekshandleiding en modereerde de gesprekken.

B.1 Samenstelling van de focusgroepen

De focusgroepen vonden plaats in Amsterdam, Amersfoort en Den Bosch in de periode augustus tot en met september 2022. Deze locaties kozen we zodat respondenten uit heel Nederland konden deelnemen aan het onderzoek. De gesprekken hadden een duur van 90 minuten.

In totaal namen 38 respondenten deel aan 6 focusgroepen, met daarin Nederlandse burgers met een diversiteit aan leeftijden en voltooide opleidingen:

- 4 jongvolwassenen in de leeftijd van 18 tot en met 24 jaar met een basis-, vmbo-, mbo-, havo- of vwo-opleiding;
- 4 jongvolwassenen in de leeftijd van 18 tot en met 24 jaar met een hbo- of wo-opleiding;
- 6 volwassenen in de leeftijd van 25 tot en met 64 jaar met een basis-, vmbo-, mbo-, havo- of vwo-opleiding;
- 8 volwassenen in de leeftijd van 25 tot en met 64 jaar met een hbo- of wo-opleiding;
- 8 volwassenen van 65 jaar of ouder met een basis-, vmbo-, mbo-, havo- of vwo-opleiding;
- 8 volwassenen van 65 jaar of ouder met een hbo- of wo-opleiding.

B.2 Organisatie van de individuele interviews

Per focusgroep nodigden we 4 deelnemers uit voor een individueel vervolginterview. In totaal waren er dus 24 interviews met Nederlandse burgers. Deze duurden 60 minuten en vonden online plaats of op locatie in Amsterdam, Amersfoort of Den Bosch.

12 interviews hielden we met respondenten afkomstig uit andere EU-landen en woonachtig in Nederland. Dit betrof arbeidsmigranten uit Spanje, Frankrijk, Hongarije, Bulgarije, Litouwen, Roemenië, Kroatië, Italië en Polen. Deze deelnemers zijn geworven op basis van afkomst uit een EU-lidstaat, werk in Nederland en het niet hebben van de Nederlandse nationaliteit. Hierbij streefden we naar een diverse verdeling qua typen werk, zodat zowel mensen met een praktisch als een theoretisch beroep deelnamen aan het onderzoek. 11 van deze interviews vonden *face-to-face* plaats en 1 via een online videoverbinding, vanwege de persoonlijke voorkeur van deze respondent. 5 interviews waren in het Nederlands, 5 in het Engels, 1 in het Bulgaars en 1 in het Hongaars. Voor deze laatste 2 interviews maakten we gebruik van tolken. De Bulgaarse en Hongaarse transcripten zijn vertaald naar het Nederlands.

B.2.1 De keuze voor de deelname van migranten

Door bij dit onderzoek migranten deel te laten nemen, beogen we het perspectief te belichten van een specifieke doelgroep van het Europees beleid tijdens de coronapandemie. Zoals toegelicht in § 1.5, richtte de EU zich in die periode specifiek op arbeidsmigranten ter bescherming van hun gezondheid en bestaanszekerheid. Dit gebeurde met name bij het opstellen van maatregelen voor de werk- en woonomstandigheden van grensoverschrijdende seizoenarbeiders. Deze studie tracht door het toevoegen van het perspectief van arbeidsmigranten ook valkuilen verbonden aan ‘sedentaire bias’ en ‘methodologisch nationalisme’ te vermijden. ‘Sedentaire *bias*’ is het vooral belichten en legitimeren van het perspectief van de mensen die niet migreren (vgl. Bakewell 2007).¹ Methodologisch nationalisme betreft het bestuderen van een maatschappelijk fenomeen binnen regionale en vooral nationale samenlevingen.²

Niettemin belichten we in deze studie zowel het perspectief van Nederlandse burgers als van migranten uit andere EU-lidstaten. Daarbij is het bovendien belangrijk om aan te geven dat het in deze studieopzet draait om Europees beleid, met als gevolg dat de bevindingen een eurocentrische blik kunnen geven op grensoverschrijdende solidariteit.

¹ Deze *bias* houdt het idee in stand dat mensen die niet migreren, ten opzichte van mensen die dat wel doen, een bijzondere geworteldheid (*rootedness*) ervaren met hun plaats van herkomst. Daarnaast gaat sedentaire *bias* uit van een ‘ontworteling’ in landen waar (generaties) migranten wonen (Ghorashi 2017).

² Methodologisch nationalisme veronderstelt dat beleid, cultuur en economie exclusief verbonden zijn aan de natiestaat (zie Chernilo 2011).

C Fenomenologische analyse

We hebben ervoor gekozen om de analyse van de gesprekken door middel van een fenomenologische analyse uit te voeren. De fenomenologische analyse laat het verkennen van verschillende perspectieven en motieven van respondenten op (grensoverschrijdende) solidariteit toe. We onderzoeken deze verscheidenheid aan ideeën en opvattingen om in kaart te brengen welke begrippen mensen gebruiken wanneer zij aan solidariteit denken. De fenomenologische analyse is zeer geschikt voor onderzoek naar de aard van de betekenis van alledaagse of betekenisvolle ervaringen (Moustakas 1994). Hiermee is het mogelijk om te begrijpen wat mensen verstaan onder solidariteit in brede zin.

C.1 Codering rondom vijf thema's

We pasten de fenomenologische methode toe aan de hand van een analyse van de spontane antwoorden en associaties van de deelnemers aan de focusgroepen bij het woord solidariteit. Hierna maakten we gebruik van fenomenologische reductie door het stellen van vragen over verschillende vormen van solidariteit, bijvoorbeeld over verbonden voelen versus iets concreet doen. Ook varieerden we hierbij met categorieën, zoals de groepen waar solidariteit betrekking op heeft of door op nationale of juist internationale solidariteit te focussen (zie Giorgi 2010).

De verbatim uitgewerkte transcripten codeerden we aan de hand van vijf hoofdthema's:

- de betreffende casus: de coronapandemie of de Oekraïne-oorlog;
- de betekenissen van solidariteit;
- het collectief of de groep waar de solidariteit betrekking op heeft;
- de vorm van solidariteit en de motieven en voorwaarden hiervoor;
- achtergrondinformatie.

Binnen deze thema's codeerden we eerst inductief. Daarna gebruikten we *focused coding* om de subthema's in te delen op basis van gelijkenissen tussen verschillende onderwerpen en saillante categorieën. Deze ronde van coderen was deductief van aard. Hiernaast pasten we *elaborative coding* toe om de codes, categorieën en thema's uit de vorige fase te kunnen relateren aan die in het eerdere rapport dat was gebaseerd op documenten van de Europese Commissie (Hoefman et al. 2023). Deze manier van coderen was inductief van aard (zie Saldaña 2016).

C.2 Analyse van directe en indirecte solidariteit

Tijdens de analyse van solidariteit in brede zin en de definitie en opvattingen over nationale, Europese en andere uitingen van grensoverschrijdende solidariteit, maakten we onderscheid tussen twee typen gevers: de burger (directe solidariteit) en de overheid (indirecte solidariteit).

Belangrijk om op te merken is dat deze dichotomie analytisch van aard is en niet altijd aansluit bij de manier waarop mensen zelf over het onderwerp denken en spreken. Bij veel uitspraken van respondenten is het echter mogelijk om te distilleren over welk vorm van solidariteit ze het hebben, omdat ze de gever omschrijven. Hierdoor kunnen we onderscheid maken tussen uitspraken die gaan over wat individuele mensen (zouden moeten) doen – directe solidariteit – of over hoe de nationale of Europese overheid handelt of zou moeten handelen – indirecte solidariteit. In de focusgroepen

gebruikten we de termen directe en indirecte solidariteit niet, maar voor de analyse is het een veelzeggend onderscheid. Dit omdat de geveer verschilt – gaat het om solidariteit die burgers zelf direct kunnen toepassen of om een vorm die voornamelijk wordt uitgewerkt door een instituut, zoals een overheid.

C.3 Analyse van de motieven en voorwaarden voor solidariteit

We focussen ons in de analyse op de motieven en voorwaarden voor grensoverschrijdende solidariteit. Bij sommige thema's belichten we ook een motief om niet solidair te zijn, als dat thematisch aansluit. Het merendeel van de gesprekken gaat over de dagelijkse ervaringen met solidariteit, terwijl we ons bij de analyse van motieven richten op grensoverschrijdende en Europese solidariteit. We laten dagelijkse ervaringen met het onderwerp en de motieven en voorwaarden voor directe solidariteit met betrekking tot het eigen sociaal netwerk of groepen burgers in Nederland buiten beschouwing, met uitzondering van wanneer we het begrip solidariteit verkennen. De reden hiervoor komt voort uit het doel van deze studie: de onderzoeksvragen richten zich op grensoverschrijdende solidariteit en de motieven en voorwaarden die mensen hierbij belangrijk vinden.

Literatuur

- Assema, Patricia van, Ilse Mesters en Gerjo Kok (1992). Het focusgroep-interview: een stappenplan. In: TSG (*Dutch Journal of Health Sciences*), jg. 7, p. 431-437.
- Bakewell, Oliver (2007). *Keeping them in their place: the ambivalent relationship between development and migration in Africa*. Oxford: International Migration Institute, James Martin 21st Century School.
- Barbour, Rosaline (2018). *Doing focus groups*. Londen: SAGE.
- Chernilo, Daniel (2011). The critique of methodological nationalism: Theory and history. In: *Thesis eleven*, jg. 106, nr. 1, p. 98-117.
- Dekker, Paul en Josje den Ridder (2019). *Wat willen Nederlanders van de Europese Unie?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dilshad, Rana Muhammad en Muhammad Ijaz Latif (2013). Focus group interview as a tool for qualitative research: An analysis. In: *Pakistan Journal of Social Sciences*, jg. 33, nr. 1, p. 191-198.
- Djundeva, Maja en Josje den Ridder (2021). *Verwachtingen en beeld van de Europese Unie: het Nederlandse burgerperspectief*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ghorashi, Halleh (2017). Negotiating belonging beyond rootedness: Unsettling the sedentary bias in the Dutch culturalist discourse. In: *Ethnic and Racial Studies*, jg. 40, nr. 14, p. 2426-2443.
- Giorgi, Amedeo (2010). Phenomenology and the practice of science. In: *Existential Analysis: Journal of the Society for Existential Analysis*, jg. 21, nr. 1, p. 3-22.
- Hoefman, Renske, Maja Djundeva, Marcel Coenders, Sander Kunst en Lex Thijssen (2023). *Solidariteit over landsgrenzen heen tijdens de coronapandemie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd 1 oktober 2024 via www.scp.nl/publicaties/publicaties/2023/02/07/solidariteit-over-landsgrenzen-heen-tijdens-de-coronapandemie.
- Moustakas, Clark X. (1994). *Phenomenological research methods*. Thousand Oaks: SAGE.
- OESO (2021). *OECD Employment Outlook 2021: Navigating the COVID-19 crisis and recovery*. Parijs: Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling.
- Saldaña, Johnny (2016). *The coding manual for qualitative researchers* (derde editie). Londen: SAGE.